

Wpłynęło 16.12.2013 r.
Zrecenzowano 15.04.2014 r.
Zaakceptowano 18.07.2014 r.

A – koncepcja
B – zestawienie danych
C – analizy statystyczne
D – interpretacja wyników
E – przygotowanie maszynopisu
F – przegląd literatury

NOWOCZESNE FORMY TURYSTYKI SZANSĄ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH PODKARPACIA

Marta PISAREK¹⁾ ABDEF, Jadwiga LECHOWSKA²⁾ ABDEF

¹⁾ Uniwersytet Rzeszowski, Katedra Agroekologii

²⁾ Uniwersytet Rzeszowski, Katedra Produkcji Zwierzęcej i Oceny Produktów Drobiarskich

Streszczenie

Celem pracy było przedstawienie wybranych dobrych praktyk, prowadzonych zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, oferowanych przez kwatrodawców oraz inne instytucje działające na Podkarpaciu, w celu zwiększenia atrakcyjności oferty turystycznej. Opisano wybrane przykłady turystyki zrównoważonej: bezpośrednio związanej z gospodarstwem rolnym (zagrody edukacyjne); aktywnej krajoznawczo-kulturowej, opartej na zasobach etnograficznych (skanseny, muzea w dworach lub chałupach chłopskich) i sprzężonej z dziedzictwem przyrodniczym (ekomuzea); kulinarnej, promującej produkty oparte na lokalnych surowcach, często już zapomnianych (serwatka) lub mało popularnych (wołowina), oraz unikatowy produkt związany z astroturystyką. Z analizy asortymentu produktów turystycznych wynika, że w obliczu wzrastającej konkurencji sukcesywnie zwiększa się liczba ofert turystyki zrównoważonej, mająca nowatorski program, zgodny z oczekiwaniami świadomego klienta (np. zagrody edukacyjne, ekomuzea, astroturystyka, imprezy kulturalne promujące tradycyjne potrawy). W tworzenie zrównoważonego produktu turystycznego zaangażowanych jest wielu mieszkańców podkarpackich wsi, zrzeszonych w różnych organizacjach (np. Koła Gospodyń Wiejskich, Lokalne Grupy Działania) lub osoby indywidualne (np. właściciele gospodarstw agroturystycznych).

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, Podkarpacie, produkt turystyczny, turystyka zrównoważona

WSTĘP

Turystyka ma wpływ na środowisko naturalne, a stopień przeobrażeń zależy przede wszystkim od charakteru i form turystyki, poziomu rozwoju zagospodarowania

Do cytowania For citation: Pisarek M., Lechowska J. 2014. Nowoczesne formy turystyki szansą zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich Podkarpacia. Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie. T. 14. Z. 4(48) s. 63–76.

wania turystycznego, odpowiedniego planowania rozwoju infrastruktury turystycznej, właściwego zarządzania i zagospodarowania ruchu turystycznego, świadomości ekologicznej turystów, a także od odporności środowiska przyrodniczego na antropopresję [MIKA 2000]. NIEZGODA [2008] podaje, że dysfunkcje turystyki dotyczą w szczególności niszczenia krajobrazu i degradacji walorów środowiska przyrodniczego i kulturowego. Zdaniem MIKI [2000], w Polsce obszarami o szczególnej wrażliwości są tereny wiejskie w regionach nadmorskich i górskich, obszary chronione, miejscowości uzdrowiskowe, w których obserwuje się turystykę masową. Według literatury przedmiotu, obecnie na wymienionych terenach powinna być wdrażana turystyka zgodna z koncepcją zrównoważonego rozwoju [MICHAŁOWSKI 2011], do której należą turystyka wiejska z agroturystyką [KURTYKA 2006; POCZTA 2013]. Jak podaje POCZTA [2013], zastosowanie zasad zrównoważonego rozwoju w turystyce wiejskiej ma wychodzić naprzeciw obecnym potrzebom nie tylko turystów, ale także goszczących ich regionów, aby je chronić i zwiększać przyszłe możliwości rozwoju.

Turystyka wiejska jest działalnością przede wszystkim małych przedsiębiorstw sektora prywatnego. Jak podają BAŃSKI i in. [2012], ponad połowa agrokwaterodawców uzyskuje z turystyki od 30 do 100% dochodów. Dominacja małych gospodarstw rolnych położonych w atrakcyjnych przyrodniczo-kulturowych terenach Podkarpacia sprzyja tworzeniu na obszarach wiejskich nowych miejsc pracy w sektorze rekreacyjno-wypoczynkowym i turystycznym [WOJTKOWIAK 2011]. Zgodnie z Ewidencją Obiektów Turystycznych, prowadzoną przez GUS, w 2011 r. funkcjonowało w Polsce 22,8 tys. obiektów indywidualnego zakwaterowania, w tym 7,8 tys. kwater agroturystycznych. W tym czasie na Podkarpaciu prowadziło działalność agroturystyczną 989 gospodarstw, które dysponowały 8485 miejscami noclegowymi [Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich 2013]. Jak wynika z danych zamieszczonych w raporcie opracowanym przez JAGUSIEWICZ i BYSZEWSKĄ-DAWIDEK [2010], od wielu już lat na liczbę i jakość ofert związanych z turystyką wiejską mają wpływ niedociągnięcia i bariery rozwojowe, w tym w znacznej części bezpośrednio zależne od kwaterodawców. Należą do nich między innymi: niski standard bazy recepcyjnej, mała oferta atrakcyjnych produktów wiejskich, niezadowolająca jakość świadczonych usług, niedomogi w zakresie informacji i rezerwacji usług, niskie kwalifikacje kwaterodawców oraz nieład przestrzenny i architektoniczny obejścia gospodarstwa agroturystycznego. Badania przeprowadzone przez KRYŃSKIEGO i in. [2011], PISAREK i LECHOWSKĄ [2009; 2010], PISAREK i in. [2013] oraz WOJTKOWIAKA [2011] w różnych rejonach województwa podkarpackiego potwierdzają spostrzeżenia zawarte w raporcie.

Wielu autorów prac związanych ze zrównoważoną turystyką na obszarach wiejskich podkreśla, że ten kierunek rozwoju turystyki jest zgodny z polityką ekologiczną Polski. We wnioskach końcowych zalecają oni przeprowadzanie szeroko zakrojonego audytu turystycznego oraz monitoringu efektów dotychczasowej działalności [BATYK 2010; HADZIK, HADZIK 2008; KURTYKA 2008].

W niniejszej pracy przedstawiono wybrane dobre praktyki, prowadzone zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, stosowane przez kwaterydawców oraz inne instytucje działające na Podkarpaciu, w celu zwiększenia atrakcyjności oferty turystycznej. Do analizy zostały wybrane tylko te produkty turystyczne, które pojawiły się w latach 2011–2013.

CHARAKTERYSTYKA TERENU BADAŃ

Z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że w podkarpackich wsiach mieszka 59,5% ludności województwa i w porównaniu ze wskaźnikiem dla całego kraju (38,2%) województwo to jest najmniej zurbanizowanym w Polsce. Jego powierzchnia wynosi 1 784 576 ha, a udział użytków rolnych do ogólnej powierzchni województwa podkarpackiego stanowi 44,1%. Wskaźnik lesistości jest jednym z najwyższych w kraju i wynosi 36,6%. Ponad 30% powierzchni województwa stanowią grunty orne. W strukturze zasiewów dominują zboża (67,5%), a wśród nich pszenica (42,5% zbóż ogółem). Struktura globalnej produkcji rolnej rozkłada się prawie po połowie na produkcję roślinną i zwierzęcą [GUS 2013].

Z badań BAŃSKIEGO i in. [2012] wynika, że w ujęciu regionów Polski największy obszar o najcenniejszych walorach przyrodniczo-kulturowych występuje, oprócz województwa małopolskiego, na terenie Podkarpacia (z wyjątkiem stałych zbiorników wodnych). Tworzą go przede wszystkim gminy położone w południowej części województwa podkarpackiego: Cisna, Czarna, Komańcza, Krempana, Lutowska, Solina. Tereny te charakteryzują się również ponadprzeciętnymi walorami zagospodarowania turystycznego. Natomiast obszary wiejskie Podkarpacia mają stosunkowo niski wskaźnik warunków ekonomiczno-infrastrukturalnych. GÓRECKA [2011], zestawiając elementy atrakcyjności turystycznej obszarów 143 gmin wiejskich i wiejsko-miejskich województwa podkarpackiego, tj. walory przyrodnicze, antropogeniczne oraz dostępność komunikacyjna, wykazała, że 46% gmin (66 gmin) charakteryzowało się bardzo dużą bądź znaczną atrakcyjnością turystyczną. Do wyróżniających się gmin, poza wspomnianymi wcześniej przez BAŃSKIEGO i in. [2012], należy zaliczyć Duklę, Lesko, Horyniec-Zdrój, Baligród, Rymanów, Olszanicę, Ustrzyki Dolne. Na podstawie przedstawionej typologii można stwierdzić, że w najbliższej przyszłości dla znacznej liczby gmin województwa podkarpackiego turystyka będzie jednym z głównych lub nawet kluczowym czynnikiem gospodarczej aktywności.

WYNIKI I DYSKUSJA

TURYSTYKA BEZPOŚREDNIO ZWIĄZANA Z GOSPODARSTWEM ROLNYM

Od 2011 r. funkcjonuje w Polsce 87 zagród edukacyjnych, w tym najwięcej w województwach: dolnośląskim, pomorskim i podkarpackim (odpowiednio 15, 10, 8 zagród). Celem działania Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych jest podniesienie prestiżu zawodu rolnika i upowszechnianie wiedzy na temat pochodzenia żywności, różnicowanie pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi [Ogólnopolska Sieć Zagród Edukacyjnych 2013]. Rolnicy z województwa podkarpackiego, którzy zadeklarowali udział w Sieci, samodzielnie prowadzą zajęcia, realizując od 2 do 4 celów edukacyjnych. Są to zajęcia skierowane przede wszystkim do dzieci oraz młodzieży szkolnej i prowadzone w formie warsztatów. Szczegółowy wykaz zagród zlokalizowanych w województwie podkarpackim i zakres poruszanych tematów przedstawiono w tabeli 1.

TURYSTYKA AKTYWNA KRAJOZNAWCZO-KULTUROWA

Przez obszary wiejskie województwa podkarpackiego przebiega wiele szlaków turystycznych o zróżnicowanej długości i stopniu trudności. Szlaki te można pokonywać na wiele sposobów – pieszo, rowerem, konno, kajakiem. W większości są one tak zaprojektowane, aby można było łączyć podziwianie dominującego na tym terenie krajobrazu rolniczo-leśnego z turystyką kulturową. Są to przede wszystkim oznakowane w terenie szlaki tematyczne, składające się z wielu miejsc lub obiektów powiązanych ze sobą jednym motywem.

MOKRAS-GRABOWSKA [2009] do najważniejszych szlaków, których tematem przewodnim jest etnografia, zalicza: Szlak Ikon Doliny Oslawy, Szlak Ikon Doliny Sanu, Szlak Garncarski, Szlak Architektury Drewnianej oraz Szlak Świątyń Karpackich. Bogactwo dziedzictwa kulturowego wsi podkarpackiej jest wciąż inspiracją do powstawania nowych obiektów, w których są gromadzone oraz udostępniane zwiedzającym eksponaty związane między innymi z życiem codziennym mieszkańców, pracą na roli lub w przemyśle rolno-spożywczym, co w przyszłości powinno przyczynić się do powstawania nowych szlaków tematycznych lub modernizacji już istniejących. Z danych zawartych w tabeli 2. wynika, że ponad połowa tych obiektów powstała po 2000 r. Na uwagę zasługuje Muzeum Kultury Szlacheckiej we Dworze w Kopytowej, które, jak pisze ADAMSKA [2012], jest szczególną muzealną placówką, w miejscu tym bowiem toczy się codzienne życie Marty i Andrzeja Kołderów, ich rodziny i przyjaciół (tak jak bywało to kiedyś w ziemiańskich rodzinach). W 2012 r. państwo Kołderowie zostali laureatami ogólnopolskiego konkursu „Zabytek Zadbany” w kategorii „Utrwalenie wartości zabyt-

kowej pojedynczego obiektu”, organizowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa za uratowanie zagrożonego dworu, kompleksowe działania konserwatorskie i za wprowadzenie funkcji muzeum. W 2013 r. laureatem w tej samej kategorii konkursowej zostali państwo Joanna i Dariusz Kolbuszowie, właściciele dworu w zespole dworsko-parkowym w Łękach Górnych, za prace przeprowadzone z poszanowaniem substancji zabytkowej, ekspozycję cennego wystroju wnętrz i stosowne otoczenie dworu (rewaloryzacja parku i pozostałości fortyfikacji [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2013]).

Nowym rozwiązaniem nawiązującym do zasad zrównoważonego rozwoju są ekomuzea [Fundacja Partnerstwo dla Środowiska 2013]. Ich zaletą jest działalność sieciowa, angażująca do powstania i trwałości instytucji lokalną społeczność, w tym właściciele gospodarstw agroturystycznych. Wiele z nich powstało w województwie podkarpackim, szczególnie w jego południowej części (tab. 3). Są to rozproszone w terenie obiekty, tworzące żywą kolekcję, obrazującą wartości przyrodnicze i kulturowe regionu oraz dorobek jego mieszkańców.

TURYSTYKA KULINARNA

Nowym nurtem w turystyce wiejskiej są podróże kulinarne. Wytrawnych globtroterów Podkarpacie może przyciągnąć wielowiekową tradycją prostych potraw (163 produktów tradycyjnych wpisanych na listę prowadzoną przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, stan na 30.07.2014 r.), spożywanych w niedużych klimatycznych gospodach, karczmach, zajazdach lub w gospodarstwach agroturystycznych. W celu propagowania lokalnych potraw w 2012 r., staraniem Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia”, wydany został przewodnik po tradycji kulinarnej i 107 przybytkach ją kultywujących pt. „Podkarpackie smaki” [ZIELIŃSKI 2012]. Prawie wszystkie sołectwa w letnim sezonie turystycznym organizują festyny, jarmarki, targi, na których istnieje możliwość degustacji regionalnych przysmaków [PISAREK 2010]. Imprezy promujące smaczne jadalno, nagrodzone w konkursie „Szlak Podkarpackiego Jadalno i Wina”, zorganizowanym przez Podkarpacką Regionalną Organizację Turystyczną, zestawiono w tabeli 4.

Na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego w 2012 r. został opracowany „Program aktywizacji gospodarczo-turystycznej województwa podkarpackiego poprzez promocję cennych przyrodniczo i krajobrazowo wskazanych terenów łąkowo-pastwiskowych z zachowaniem bioróżnorodności w oparciu o naturalny wypas”, który ma upowszechniać chów bydła mięsnego, a także zachęcać do większego spożycia wołowiny. Programem objęto ponad 4,7 tys. ha terenów łąkowo-pastwiskowych, na których wypasano prawie 6 tys. zwierząt gospodarskich. Dzięki jego realizacji powinno nastąpić nie tylko ograniczanie sukcesji biocenoz, niepożądaney na łąkach i pastwiskach, ale również wypromowanie marki „Podkarpacka Wołowina”, rozpoznawalnej w całym kraju. Jednym z działań w ra-

Tabela 1. Zagrody edukacyjne funkcjonujące w województwie podkarpackim**Table 1.** Educational farms operating in the Province of Podkarpacie

Nazwa Name	Miejscowość Locality	Edukacja w zakresie: Education on:					Realizowane tematy Realised themes
		produkcja roślinna plant production	produkcja zwierzęca animal production	przetwórstwa produktów rolnych food processing	świadomości ekologicznej i konsumenckiej ecological and consumer awareness	dziedzictwa kultury materialnej wsi, tradycyjnych zawodów, rękodzieła i twórczości ludowej cultural heritage, traditional jobs, handicraft, folk art	
1	2	3	4	5	6	7	8
Gospodarstwo agrotury- styczne „Pod Lipą”	Przychojec	+	-	-	-	+	<ol style="list-style-type: none"> 1. Od ziarenka do bochenka From seed to the loaf of bread 2. Ziola z mojego ogródka Herbs from my garden 3. Zdobnictwo bibułkowe Crepe paper adornment
„Międzyczas”	Cieplice	-	+	-	+	-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Owca w gospodarstwie Sheep in a farm 2. Ekologia na co dzień Everyday ecology
Gospodarstwo agrotury- styczne „Zakucie”	Daliowa	-	+	-	+	+	<ol style="list-style-type: none"> 1. Woskiem malowane – łemkowska pisanka i rękodzieło artystyczne Painted with wax – Lemko painted eggs and art handicraft 2. Kropla miodu A drop of honey

1	2	3	4	5	6	7	8
Gospodarstwo agroturystyczne „Bazył”	Bóbrka	+	+	-	-	+	1. Bibułkowy świat Bazyla Bazil's crepe world 2. Nie taki garnek straszny jak go malują The pot is not so black as it is painted
Gospodarstwo agroturystyczne „Koralowe”	Cierpisz	+	-	+	-	-	1. Owoce z tradycyjnego sadu Fruits from traditional orchard 1. Tradycyjny wypiek chleba Traditional bread baking
„U Flika”	Dzwiniacz Dolny	+	+	+	-	+	2. Owce w gospodarstwie Sheep in a farm 3. Pozyskiwanie papieru czerpanego Hand made paper
„Boska Dolina”	Dylągówka	+	+	-	+	-	1. Ekologia i ochrona środowiska – chrońmy przyrodę Ecology and environmental protection – lets protect the nature 2. Koń dawniej i dziś Horse before and now 3. Wędrowka po łące Wandering on a meadow
Ranczo Pstrągowa	Pstrągowa	+	+	-	+	-	1. Wszystko o ziemniaku Everything on potato 2. Poznajemy zwierzęta w tradycyjnym gospodarstwie rolnym Learning animals in traditional farm 3. Wypalanie traw degradacją życia Grass burning – degradation of life

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ogólnopolska Sieć Zagród Edukacyjnych [2013].

Source: own elaboration based on Ogólnopolska Sieć Zagród Edukacyjnych [2013].

Tabela 2. Skanseny i inne wybrane obiekty z eksponatami etnograficznymi**Table 2.** Open-air museums and other selected objects of ethnographic exhibits

Miejscowość Locality	Nazwa skansenu Name of museum	Rok powołania placówki Established	Dostępność Open
1	2	3	4
Bóbrka k. Kro- sna	Skansen Przemysłu Naftowego im. I. Łuka- siewicza	1961	codziennie (bez poniedziałków) 9.00– 17.00 (w wakacje do 19.00) daily (except Mondays) from 9 a.m. till 5 p.m. (till 7 p.m. on holidays)
Kolbuszowa	Muzeum Kultury Lu- dowej	1971	codziennie, w dni powszednie 9.00– 17.00, weekend 10.00–19.00 daily, from 9 a.m. till 5 p.m. on work- days, from 10 a.m. till 7 p.m. in week- ends
Konieczkowa	Muzeum Społeczne Gminy Niebylec	2012	czwartek 16.00–18.00 on Thursdays from 4 p.m. till 6 p.m.
Kopytowa k. Krosna	Muzeum Kultury Szla- checkiej we Dworze w Kopytowej	2007	w sezonie letnim codziennie, 10.00– 18.00 daily in the summer, from 10 a.m. till 6 p.m.
Łańcut	Muzeum Gorzelnictwa	2002	w dni powszednie, po telefonicznym kontakcie on workdays after phone contact
Markowa	Skansen Zagroda – Muzeum Towarzy- stwa Przyjaciół Mar- kowej	1985	codziennie (bez poniedziałków), w dni powszednie 8.00–15.00, sobota 10.00– 16.00, niedziela 13.00–18.00. daily (except Mondays), from 8 a.m. till 3 p.m. on workdays, from 10 a.m. till 4 p.m. on Saturdays, from 1 p.m. till 6 p.m. on Sundays
Przeworsk	Zajazd-Camping- Skansen „Pastewnik”	1976	jako pokoje hotelowe as hotel rooms
Połomia	Muzeum Skarbów Kul- tury Ziemi Połomskiej	2012	codziennie, po telefonicznym kontakcie daily after phone contact
Rogi	Zagroda Etnograficzna	2012	od poniedziałku do piątku 11.00–14.00, w weekend po telefonicznym kontakcie from 11 a.m. till 2 p.m. on workdays, after phone contact in weekends
Sanok	Muzeum Budownictwa Ludowego (Park Etno- graficzny)	1958	codziennie 8.00–18.00 (sezon letni) i 9.00–14.00 (sezon zimowy)
	Galicyski Rynek	2011	daily, from 8 a.m. till 6 p.m. in the summer time and from 9 a.m. till 2 p.m. in the winter time
Ulucz	Cerkiew (filia Skansenu)	b.d.	codziennie po telefonicznym lub osobi- stym kontakcie daily after phone or personal contact

cd. tab. 2

1	2	3	4
Szuffnarowa	Muzeum parafialne	1996	codziennie po telefonicznym kontakcie daily after phone contact
Trzcinica	Skansen archeologiczny „Karpacka Troja”	2011	codziennie (bez poniedziałków) 9.00–17.00 (w wakacje do 19.00) daily (except Mondays) from 9 a.m. till 5 p.m. (till 7 p.m. on holidays)
Ustrzyki Dolne	Muzeum Młynarstwa i Wsi	2010	codziennie, z przewodnikiem 9.00–18.00, bez przewodnika 18.00–22.00 daily, with a guide from 9 a.m. till 6 p.m., without a guide from 6 p.m. till 10 p.m.
Zydranowa	Muzeum Kultury Łemkowej	1968	codziennie po telefonicznym lub mailowym kontakcie daily after phone or e-mail contact

Objaśnienie: b.d. – brak danych. Explanation: b.d. – no data.

Źródło: opracowanie własne na podstawie oficjalnych stron www skansenów.

Source: own elaboration based on official websites open-air museums.

Tabela 3. Ekomuzea funkcjonujące w województwie podkarpackim

Table 3. Eco museums operating in the Province of Podkarpacie

Nazwa Name	Charakterystyka	Strona internetowa Web site
1	2	3
„W widłach Wisły i Sanu”	22 trasy turystyki zrównoważonej, szlak kajakowy, szlak rowerowy o długości 160 km z 9 wiatami postojowymi 22 routes of sustainable tourism, canoe trail, 160 km long bicycle trail with 9 shelters	http://ekomuzeum.eu/
Ekomuzeum Ziemi Przecławskiej	3 trasy rowerowe, izby pamięci 3 bicycle lanes, exhibition rooms	http://www.ekomuzeum.rzemien.eu/
Ekomuzeum „Hołe”	28-kilometrowy szlak (6 miejscowości, 2 miejsca po nieistniejących już sołectwach) 28 km long route (6 localities, 2 places left after already non-existing villages)	http://www.bieszczady-online.pl/ekomuzea_/ekomuzeum_hole/
„Trzy Kultury” w Lutowiskach	13-kilometrowa ścieżka historyczno-przyrodnicza wokół Lutowisk 13 km long historical and nature route around Lutowiska	http://www.bieszczadzki.pl/?ekomuzeum-trzy-kultury-,304
„W krainie bobrów”	sieć szlaków spacerowych i ścieżek przyrodniczych po Kotlinie Uherczańskiej z miejscowościami Uherce Mineralne, Orelec, Zwierzyń i Myczkowce a network of footpaths and nature routes across Uherce Valey with the localities of Uherce Mineralne, Orelec, Zwierzyń and Myczkowce	http://www.eko.uhercemineralne.pl/

1	2	3
„W krainie Bojków”	ścieżka przyrodniczo-historyczna „Hylaty” nature and historical route „Hylaty”	http://www.bieszczadzki.pl/?ekomuzeum-w-krainie-bojkow-,762
„Zielony Cień” im. Marii Czerkawskiej	10-kilometrowa trasa na terenie Rudenki i okolicach 10 km long route in Rudenka and surroundings	http://bieszczadyimy-bzsz.prv.pl/ekomuzeacien.html
„Hoszów-Jałowe”	ścieżka historyczna „Tropiciele zaginionych śladów” (8 km) historical route „Trackers of lost remains” (8 km)	http://www.bieszczadzki.pl/?ekomuzeum-hoszow%E2%80%93jalowe,327

Źródło: opracowanie własne. Source: own elaboration.

Tabela 4. Imprezy promujące smaczne jadlo, nagrodzone w konkursie „Szlak Podkarpackiego Jadła i Wina” w 2012 r.

Table 4. Events promoting good food, awarded in the „The Carpathian Trail of Food and Wine” in 2012

Nazwa imprezy Name of event	Miejscowość Locality	Organizator Organiser	Termin Date
1	2	3	4
Ogólnopolskie Prezentacje Tradycyjnych Potraw Wiejskich „Włościańskie Jadło”	Giedlarowa	Gminny Ośrodek Kultury Gminy Leżajsk	14 maja 14 May
Jarmark Sztuki Ludowej „Pruchnickie Sochaczki”	Pruchnik	Centrum Kultury, Sportu i Turystyki	19 czerwca 19 June
„Jarmark Garncarski”	Medynia	Gminny Ośrodek Kultury i Rekreacji w Czarnej	8 lipca 8 July
Festiwal Smaków Karpackich „Kremenaros”	Cisna	Gminne Centrum Kultury i Ekologii	15 lipca 15 July
Targi Rzemiosła i Przedsiębiorczości – „Agrobieszczady”	Lesko	Starostwo Powiatowe	28–29 lipca 28–29 July
„Festiwal Kultur i Kresowego Jadła”	Basznia Dolna	Gmina Lubaczów	5 sierpnia 5 August
Powiatowe święto chleba	Przeworsk	Starostwo Powiatowe	5 sierpnia 5 August
„Święto chleba – od ziarenka do bochenka”	Dźwiniacz Dolny	Gospodarstwo agroturystyczne „U Flika”	5 sierpnia 5 August
„Podkarpackie gusta, cebula, grzyby, groch, kapusta”	Iwonicz Zdrój	Gminny Ośrodek Kultury	19 sierpnia 19 August
„Festiwal Smaków Regionalnych – Pierogi”	Tarnowiec	Gmina Tarnowiec	26 sierpnia 26 August
Bartnik Ziemi Sanockiej	Sanok	Starostwo Powiatowe	26 sierpnia 26 August

cd. tab. 4

1	2	3	4
Festiwal Kultur Pogranicza „Karpackie Klimaty”	Krosno	Urząd Miasta Krosna	31 sierpnia – 2 września 31 August – 2 September
„Święto Pieczonego Ziemniaka”	Brzózka Królewska	Gminny Ośrodek Kultury	2 września 2 September
„Powidlaki”	Krzyszów	Gminny Ośrodek Kultury	8–9 września 8–9 September
„Kapuściany Jarmark”	Wierzawice	Gminny Ośrodek Kultury Gminy Leżajsk	23 września 23 September
Giedlarowski Jarmark Kulturalny „Na Michała”	Giedlarowa	Gminny Ośrodek Kultury Gminy Leżajsk	30 września 30 September

Źródło: opracowanie własne. Source: own elaboration.

mach tzw. edukacji kulinarnej ma być wydanie książki kucharskiej, w której znajdują się przepisy na potrawy z wołowiny. Przepisy zbierano od gospodyń z całego Podkarpacia podczas festiwalu i dożynek. Przykładem dobrze zorganizowanej akcji promocyjnej może być impreza „Pożegnanie wakacji w Rudawce Rymanowskiej”, w ramach której w plenerze producenci żywności ekologicznej, uczniowie szkół gastronomicznych, Koła Gospodyń Wiejskich oraz strażacy w trakcie pokazów przekazują turystom informacje, jak podzielić tuszę, przygotować potrawy i serwują je do degustacji [CHOROSZY, CHOROSZY 2012].

Nową pozycją w kalendarzu imprez kulinarnych Podkarpacia było zorganizowanie przez klaster „Serwatkowa Kraina” w 2013 r. na terenie „Zagrody Etnograficznej” w Rogach Festiwalu Serwatkowych Smaków i Lokalnych Tradycji, na którym promowano serwatkę jako produkt z licznymi możliwościami zastosowania [Lokalna Grupa Działania „Kraina Nafty” 2013].

TURYSTYKA SPECJALISTYCZNA

Bieszczady oferują unikatową atrakcję turystyczną, ponieważ są jednym z ostatnich miejsc w Europie, gdzie wciąż występuje prawdziwie ciemne niebo, wolne od zanieczyszczeń sztucznym światłem naszej cywilizacji. Dlatego na obszarze ponad 113 tys. ha, obejmującym polską część rezerwatu Biosfera „Karpaty Wschodnie”, w 2013 r. utworzono Park Gwiezdnego Nieba. W ramach tego projektu powstało Centrum Informacji Astronomicznej w Stuposianach oraz dwie platformy widokowe w Lutowiskach, służące do obserwacji nieba. Przygotowanie oferty dla astroturystów wymagać będzie od samorządu ochrony ciemnego nieba. Gmina Lutowska zamierza stosować odpowiednie rodzaje oświetlenia budynków, ulic i miejsc publicznych [Gwiezdne Bieszczady 2013].

PODSUMOWANIE

Ze względu na ograniczoną objętość pracy, przedstawiono tylko wybrane przykłady dobrych praktyk turystyki zrównoważonej, realizowanych w ostatnich latach na obszarach wiejskich w województwie podkarpackim. Pominięto omówienie wielu form turystyki, która od lat jest filarem podkarpackiej turystyki przyjaznej środowisku, takich jak turystyka zdrowotna, turystyka religijna, enoturystyka, itp. Nie wspomniano również o wielu ważnych inicjatywach promujących turystykę zrównoważoną i ich organizatorów (np. Klaster Jakości Życia „Kraina Podkarpackie”). Na podstawie przytoczonych danych można jednak stwierdzić, że na obszarach wiejskich województwa podkarpackiego:

- w obliczu wzrastającej konkurencji sukcesywnie zwiększa się liczba ofert turystyki zrównoważonej, mająca nowatorski program, zgodny z oczekiwaniami świadomego klienta (np. zagrody edukacyjne, astroturystyka);
- w tworzenie zrównoważonego produktu turystycznego zaangażowanych jest wielu mieszkańców wsi zrzeszonych w różnych organizacjach (np. Koła Gospodyń Wiejskich, Lokalne Grupy Działania) lub osoby indywidualne (np. właściciel gospodarstwa agroturystycznego „U Flika”).

Pomocą w tworzeniu nowych i zachowaniu ciągłości już istniejących projektów zrównoważonej turystyki na obszarach wiejskich jest pozyskiwanie środków pomocowych UE i ich właściwe wykorzystanie [PIJANOWSKI 2011].

LITERATURA

- ADAMSKA B. 2012. Dwór, który żyje. *Skarby Podkarpacia*. Nr 2(33) s. 20–23.
- BAŃSKI J., RUDOLF A., PRZYBYŁ C., BEDNAREK-SZCZEPAŃSKA M., CZAPIEWSKI K., MAZUR M., PIENIAŻEK W. 2012. Turystyka wiejska, w tym agroturystyka, jako element zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich [online]. *Agrotec Polska Sp. z o.o. i IGiPZ PAN*. Warszawa. [Dostęp 30.06.2013]. Dostępny w Internecie: <http://www.bip.minrol.gov.pl>
- BATYK I.M. 2010. Wybrane aspekty turystyki zrównoważonej w województwie warmińsko-mazurskim. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*. Nr 1 s. 57–64.
- CHOROSZY B., CHOROSZY Z. 2012. Podkarpacka wołowina, simentale w Rudawce Rymanowskiej. *Bydło*. Nr 10 s. 10–13.
- Fundacja Partnerstwo dla Środowiska 2013. Co to jest ekomuzeum [online]. [Dostęp 30.06.2013]. Dostępny w Internecie: <http://www.ekomuzea.pl>
- GÓRCEKA A. 2011. Uwarunkowania rozwoju funkcji turystycznej na terenie gmin wiejskich województwa podkarpackiego [online]. *SGWW*. Warszawa. [Dostęp 30.06.2013]. Dostępny w Internecie: http://www.wne.sggw.pl/wp-content/uploads/AGorecka_autoreferat.pdf
- GUS 2013. Rolnictwo w województwie podkarpackim w 2012r. [online]. [Dostęp 30.06.2013]. Dostępny w Internecie: http://www.stat.gov.pl/rzesz/index_PLK_HTML.htm
- Gwiazdne Bieszczady 2013. Oficjalna strona Parku Gwiazdnego Nieba „Bieszczady” [online]. [Dostęp 30.06.2013]. Dostępny w Internecie: <http://www.gwiazdnebieszczady.pl>
- HADZIK A., HADZIK A. 2008. Wybrane aspekty turystyki zrównoważonej na wiejskich obszarach uzdrowiskowych. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*. Nr 2 s. 287–296.

- JAGUSIEWICZ A., BYSZEWSKA-DAWIDEK M. 2010. Turystyka wiejska w 2010 roku i założenia jej rozwoju [online]. Warszawa. Instytut Turystyki. [Dostęp 30.06.2013]. Dostępny w Internecie: <http://www.bip.minrol.gov.pl>.
- Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich 2013. Turystyka wiejska [online]. [Dostęp 30.06.2013]. Dostępny w Internecie: <http://ksow.pl/turystyka-wiejska.html>
- KRYŃSKI Z., PISAREK M., BIENIA B. 2011. Agroturystyka jako zielone przedsiębiorstwo na przykładzie wybranych gospodarstw z południowo-wschodniej Polski. W: Turystyka i rekreacja w kreowaniu przedsiębiorczości – uwarunkowania i przejawy. Nr 2. Pr. zbior. Red. L. Kaliszczak. Tarnobrzeg. PWSZ. s. 91–108.
- KURTYKA I. 2006. Agroturystyka jako czynnik zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Zeszyty Naukowe Akademii we Wrocławiu. Nr 540. Rolnictwo 87 s. 269–275.
- KURTYKA I. 2008. Turystyka wiejska i agroturystyka jako element zrównoważonego rozwoju powiatu kłodzkiego. Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich. Nr 55 s. 175–186.
- Lokalna Grupa Działania „Kraina Nafty” 2013. Klaster „Serwatkowa Kraina” – informacje ogólne [online]. [Dostęp 30.06.2013]. Dostępny w Internecie: <http://www.kraina-nafty.pl/index.php/klaster-qserwatkowa-krainaq-informacje-ogolne>
- MICHAŁOWSKI A. 2011. Przestrzenne usługi środowiska w świetle założeń ekonomii zrównoważonego rozwoju. Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development. Nr 6(2) s. 117–126.
- MIKA M. 2000. Turystyka jako czynnik przemian środowiska przyrodniczego – stan badań. Prace Geograficzne. Nr 106 s. 73–98.
- MOKRAS-GRABOWSKA J. 2009. Możliwości rozwoju turystyki kulturowej obszarów wiejskiej w Polsce. Turystyka Kulturowa. Nr 1 s. 14–31.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa 2013. Konkurs Zabytek Zadbany rozstrzygnięty [online]. [Dostęp 30.06.2013]. Dostępny w Internecie: http://www.nid.pl/pl/Dla_wlasciocieli_i_zarzadcow/Zabytek_zadbany/archiwum-konkursow/edycja-2012/
- NIEZGODA A. 2008. Rola różnych koncepcji i form rozwoju turystyki w dążeniu do celów rozwoju zrównoważonego. Turyzm. Nr 18(2) s. 75–85.
- Ogólnopolska Sieć Zagród Edukacyjnych 2013. Idea i zasady funkcjonowania Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych [online]. [Dostęp 30.06.2013]. Dostępny w Internecie: <http://www.zagrodaedukacyjna.pl>
- PIJANOWSKI Z. 2011. Realizacja polityki rolnej a rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie. T. 11. Z. 1(33) s. 221–240.
- PISAREK M. 2010. Kierunki rozwoju turystyki kulturowej na Podkarpaciu. W: Współczesne podróże kulturowe. Monografie. Nr 400. Pr. zbior. Red. M. Kazimierczak. Poznań. AWF im. Eugeniusza Piaseckiego s. 225–236.
- PISAREK M., BIENIA B., BRĄGIEL E., DYKIEL M. 2013. Wykorzystanie Internetu jako medium wspomagające promocje wiejskiej bazy noclegowej w woj. podkarpackim. W: Komunikowanie i doradztwo w turystyce wiejskiej. Pr. zbior. Red. K. Krzyżanowska. Warszawa. Wydaw. SGGW s. 50–59.
- PISAREK M., LECHOWSKA J. 2009. Perspektywy rozwoju agroturystyki w rejonie Pogórza Przemyskiego. Roczniki Naukowe SERiA. Nr 11(4) s. 246–250.
- PISAREK M., LECHOWSKA J. 2010. Rozwój agroturystyki w Bieszczadach i Beskidzie Niskim na przykładzie gospodarstw zrzeszonych w Stowarzyszeniu „GGG–Bieszczady”. Roczniki Naukowe SERiA. Nr 12(2) s. 274–279.
- POCZTA J. 2013. Wiejska turystyka zgodna z paradygmatem zrównoważonego rozwoju. Turystyka Kulturowa. Nr 4 s. 21–35.
- WOJTKOWIAK A. 2011. Agroturystyka szansą ożywienia terenów wiejskich. W: Turystyka wiejska, ochrona środowiska i dziedzictwo kulturowe Pogórza Dynowskiego. Pr. zbior. Red. J. Krupa, T. Soliński. Dynów. Wydaw. Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego. s. 25–35.

ZIELIŃSKI K. 2012. Podkarpackie Smaki. Przewodnik kulinarno-turystyczny po regionie. Rzeszów. Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia ProCarpthia. ISBN 978-83-61577-27-0 ss. 198.

Marta PISAREK, Jadwiga LECHOWSKA

**MODERN FORMS OF TOURISM
– A CHANCE OF SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT
IN THE SUBCARPATHIAN REGION**

Key words: *Podkarpackie Province, rural areas, sustainable tourism development, tourism product*

S u m m a r y

The aim of this study was to present the selected good practices carried out in accordance with the principles of sustainable development of rural areas used by agro tourism farmers and other institutions operating in the Subcarpathian region in order to increase the attractiveness of tourism. Some examples of sustainable tourism are described: directly related to the farm (educational farm), active sightseeing and cultural resources based on ethnographic resources (open-air museums, country homes or peasant cottages) coupled with the natural heritage (Eco museums); culinary products based on local raw materials, often forgotten as whey or less common as beef and a unique product associated with astro-tourism. The analysis of tourism products showed that increasing competition is followed by gradually increasing number of innovative offers of sustainable tourism programme compatible with the expectations of a conscious customer (e.g. educational farms, eco museums, astro-tourism, cultural events promoting traditional food). The creation of sustainable tourism product involves many of subcarpathian villagers associated in various organizations (e.g. Housewives Associations, Local Action Groups) or individuals (e.g. the owners of agro-tourism farms).

Adres do korespondencji: dr inż. M. Pisarek, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy, Katedra Agroekologii, ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów; tel. +48 17 872-16-37, e-mail: arion33@wp.pl